

Történelemről, futballról, históriai metszetekben

Borsi-Kálmán Béla: Pseudo-fociesszéék

Budapest, 2018, L'Harmattan Kiadó–Uránia Ismeretterjesztő Alap

Meglehet, önző a hozzáállásom, de úgy vélem, „igazi” sporttörténetet írni csak a Borsi-Kálmán Béla féle hozzáállással érdemes. Hasznos, jó szívvel forgatható, a sport históriájáról szóló köteteket elő lehet állítani persze – élménybeszámolót, pályaképet, versenyek krónikáját, az eredményeket számon tartó statisztikát egyaránt –, ám e könyvek ritkán válnak az emberi, nemzeti sorsunkról való gondolkodás alkalmává, így a történetírás, a történelemről való beszéd részévé is csak esetlegesen. Mert nem a sport folyamatának, eredményeinek bemutatása volna csak a lényeges szerintem, bár a szurkoló erre kíváncsi általában. Lehetséges-e közös – magyar és nem magyar – históriánk leírása, értelmezése úgy, hogy annak a sport – a futball – az alkalma, a tárgya éppen, ahogy a politika, a gazdaság, a hadászat, a színház vagy akár a divat története törvényszerű módon azzá lehet. Még az irodalomé is talán – bár az utóbbi évtizedek uralkodó gyakorlatát látva már kételkedem ebben, el is szakadtam az egésztől rendszeren.

Szóval, lehetséges-e – nem „szakbarbárok” szülő, biológiai, élettani, technikai s egyéb problémákat, akár históriai összefüggésben is tárgyaló – sporttörténetet írni? Nem a strandra való, egy-egy klubot, hírességet – még a pályafutás vége előtt! – vegyes színvonalon bemutató, piár céllal dicsőítő vagy nem dicsőítő újságírói munkákra gondolok, amit „most kellett megírni”, hisz – vélhetően – most veszik. Hanem olyan könyvre, ami a történelmünkéről beszél elsősorban, a futball és

a futball históriája tapasztalatának bázisán úgy, hogy a „csak a játék” történéseire kíváncsi rajongó elvárásainak is megfelelhessen. Lehetséges-e a sport (a futball) históriájáról valóban szaktörténeti munkát írni tehát? Vagy „fontos” dolgokról beszélő esszét – a műfaj eredeti céljának megfelelően: gondolatkísérletet – esetleg? Hiszem, hogy igen!

Esszét mondok, mert úgy gondolom, Borsi-Kálmán Béla a történészek ama fajtájából való, akik esszéistáknak (vagy annak is) nevezhetők inkább, akárcsak a „közmegegyezés-szerűen” legnagyobb történetírónk, Szekfű Gyula. Szekfű – szakmai kvalitása, forrásismerete, módszertani tudása mellett – nem azért volt esszéista, mert „szépen írt”, hanem azért, mert bármely témába fogott, világképe, világlátása által determinált „magasabb ügyekről” – *A száműzött Rákóczi* az emigráns lelki alkat illúziótermeléséről, a *Három nemzedék* a magyarországi liberalizmus hozta hanyatlástörténetéről, a *Bethlen Gábor* a „kismagyar út” részleges érvényéről – beszélt. Amit (1913-ban, 1920-ban, 1929-ben) elmondott, a történetírás szakszerűen kiigazíthatta persze, de a szellemi teljesítmény és a korához szóló tudatformáló szándék ettől még érvényes maradhatott. Szekfű minden könyvének koncepciója gondolati és – szinte – esztétikai értelemben is „kerék egész”, ha állítása – más világlátás, világkép tapasztalatából nézve, rendezve el a tényeket – vitatható, akkor is.

Hogy Borsi-Kálmán Béla futballtörténeti esszéinek – vagy ál-fociesszéinek, ahogy a cím mondja – lesz-e tudatformáló

szerepe, kérdés lehet, de hogy munkája – *Az Aranycsapat és a kapitánya* című, 2008-ban megjelent kötettel egyetemben – ezen a „vonalon” értelmezhető, abban biztos vagyok. Nem ismerem minden könyvét alaposan – van vagy két tucat –, de állítom, hogy e két futball témájú darab esszéista-történeti pályájának szerves része, illetve logikus kinövése visszavonhatatlanul. Nem alkalmi hobbi, s nem is „melléktermék” csupán.

Olyan szerzőről van szó, aki életét és a körülötte levő – történetileg ugyancsak változatos – világot harmonikus rendben, értelmezhető egésznek akarja látni mindenáron. Nem szakmája rendre feloldhatatlan elméleti megfontolásai körül kering, hanem „régimódi” történész ő: válaszokat akar, önmagának, nemzetének s a futball történetét szemlélőknek úgy, hogy a futballválasz is a történelmünk kérdéseire adott válasz lesz lényegében. Válaszait – s historikus álláspontját – vitathatja, aki akarja persze, de ahhoz az övéhez hasonlóan erős – történelemszemléleti! – koncepcióval illik előállnia kinek-kinek.

Az esszéiről látás következménye, hogy dolgozatai személyes indíttatásúak általában, a futballról beszélő írásai meg mindenképpen azok. Az, hogy a szerző versenyszerűen játszott – a Ferencváros tartalékcsapatáig jutott 1968–70 között, későbbi válogatottak társaként! –, csak egyik oka ennek, a személyesen megélt történelem tapasztalatát mint rögzült és folyvást mozgósítani képes érzelmi-tudati bázist legalább ennyire meghatározónak gondolom. Kisebbségi magyarnak született, szórványvidéken, románok, „megmagyarosodott” zsidók s mások között élt tizennégy éves koráig, s ez nemcsak érdeklődését, történeti munkáinak tárgyait, de kulturális empátiáját, látásmódjának összetettségét is jellemzi máig. A román-magyar együttélés s annak többszázados folyamata, a tájék esztétikájának összefüggései, no meg a polgárosodás hosszú vajúadásának, kisiklásának, elakadásának variációi, a „be nem fejezett-

ség” ilyen-olyan kompenzációi – például az együtt élő nemzetek tudata időbeli eltéréseinek következményei – mind-mind Borsi-Kálmán kutatási témájává lettek. S ennek lett a labdarúgás mint kulturális, identitásképző s társaslélektani terep is a részévé szerves módon, ami a közvetlen élmény – a futball gyermekkorban gyökerező imádata s a játék gyakorlata – nélkül persze nem alakulhatott volna így. Személyes, egzisztenciális tét – a „ki vagyok én” örök kérdése –, szakmai ambíció, a játék elhagyhatatlan varázsa s a félbemaradt, nyugtalanító futballista álom emlékezete egyazon látószög erőterébe került, a történész tudása a futball szemléletét, a futball mint téma a historikus látását determinálja s gazdagítja ekként. A szerző labdarúgásról beszélő dolgozatai így lesznek eredetiek, semmilyen más – akár kiváló! – futballkönyvvel nem összevethetők.

Jellemző, hogy amikor Borsi-Kálmán említett kötete tíz esztendővel ezelőtt megjelent, a „futballszakosok” nemigen tudtak vele mit kezdeni, s tapasztalatom szerint így van ez azóta is. A tónusát, beszédmódját, egy-egy állásfoglalását – az Albert-Varga-konfliktusban miért Varga mellé áll egyértelműen, s főleg miért hozza elő saját emlékeit – vitatták inkább, vagy némely tévesztett adatot emlegettek föl, noha a kötet lényegét nem értették igazán, hisz nem a jól ismert koordináta rendszerben, értelmezési keretben vagy – a recepcióesztétika fordulata szerint – „elvárás horizonton” mozgott az egész. Az a munka nem a futballról „szólt” ugyanis, az csak a tárgya volt, s nem is a többi Puskás-könyvvel – például Szöllösi György alapos biográfiájával – akart konkurálni természetesen. Az elakadt, félbemaradt magyar – és térségbeli – polgárosodásról vallott, hosszas kutatás során kialakult álláspont volt a koncepció magja tulajdonképpen, Puskás – s az övével való összevetésben Albert és Varga Zoltán – pályafutásának tanulságai ebben az értelmezési keretben lettek a szerző számára lényegesek. Mindehhez a futball történeté-

ről, „belső törvényeiről” való – különösen társaslélektani – ismereteit is mozgósította, ám a cél és a következtetés történészi látásra vall egyértelműen. Puskás Ferenc mint labdarúgó és mint emberi jelenség a félbemaradt, eltorzult polgárosodási folyamat magas színvonalú kompenzációs eredménye lett a football „szimbolikus térében” ezek szerint. lelki nemességet, empátiát, örömet sugárzó lény – ahogy „világpolgárként” is félreismerhetetlenül és gyökeresen magyar maradt például – egy a reformkor nagyjai által álmodott modellnek a sajátos – mert csak e „szimbolikus tér” törvényei szerint megélhető – kifejeződése volt. A *Polgárosodott nemes, avagy (meg)nemesedett polgár* lehetséges mintája, ahogy a szerző 2002-ben megjelent kötetének a címe mondta, hisz az, amit a honi történetírás polgárosodásnak nevez, nemesi alapokról indult Magyarországon, s így is kellett volna végigfutnia. Nem ez történt – a lehetőség Trianonnal véget ért –, a nemes (meg)polgárosodásának s az új polgári réteg (meg)nemesedésének harmóniája – illetve annak esélye – odalett, de Borsi-Kálmán a „futballsza-kost” tán meg is hökkentő ajánlata szerint a Puskás-jelenség mint egyedi „kompenzációs” minta megmaradt nekünk.

Ama könyv gondolatmenete, példái, bravúrosan elemzett – egy fényképből vagy pillanatnyi történésből kiindult – mozzanatai e koncepciót szolgálták következetesen, igaz, a football, az öltöző, a csapatformálás lélektani – kegyetlen – kulisszáira is úgy nézhettünk rá közben, ahogy „kí-vülről” nem nagyon volt szokás ránézni addig. Ezzel a „bennfentességet” is sugalló – ismerem a csapat, az öltöző belső világát, hiteles a szavam tehát! – „szövegréteggel” vitázhat, aki akar, s egy törölmetszett – kizárólag a játékra figyelő – futballrajongó vitázni is fog, míg szusszal bírja, noha e lélektanilag megejtően pontos mikroelemzések „eredménye” (hogy lesz egy odavetett mondat sors- sőt futballtörténelem-formáló a szerző szerint) alkatfüggő is valószínűleg, nem általánosítható tehát,

így vitázni lehet, csak a lényeg felől nézvést nem nagyon érdemes vele. A Puskás-jelenség felnövesének, működési mechanizmusának logikáját demonstráló apró példázatok ezek ugyanis, annak mutatói, hogy ez az ösztönös (nem csak futball-) zseni miként tudta eme kegyetlen világnak, hierarchiának a törvényeit a maga javára fordítani szinte „észrevétlenül” úgy, hogy személyisége, játéka kiteljesedjék, hogy a leírt, a futballon túlmutató modell meghökkentő példázatává legyen. Mi volt az, amit ő tudott, s amit – más korban, más személyiséggel élve – Varga Zoltán vagy Albert Flórián például az övéhez fogható futballadottságok ellenére sem.

Ezekkel a személyes, illetve „személyre szabott” mozzanatokkal új kötete dolgozataiban is operál a szerző, s e gyűjtemény problematikája is a „nagy könyv” nyomvonalán halad. Az egyik fejezet (*Egy magyar mítosz: az Aranycsapat*) ama kötet egy részének (*A fitos orrú szolgálólány és az Aranycsapat*) újraközlése lényegében, a választörténészi koncepció velejének megisméltésével együtt. Az, hogy a polgárosodás a labdarúgás egymás összefüggésében méretik meg, e könyv dolgozatain folytatást – még a témájában távolinak tetsző „kettős portré” (az edző Mourinho és a politikus Nicolas Sarkozy személyiségének összehasonlító elemzéséről van szó) szövegén is – átdereng. A gyűjtemény *Az Aranycsapat és a kapitánya* részei újra- vagy tovább gondolásának is tekinthető tehát (egy – a Puskás-nekrológ – kivétellel minden dolgozat 2008 után született), mint ahogy az említett munka – az előszóban is beharangozott – két fejezettel bővített újrakiadása „előhangjának” is.

A szemlélet, a módszer, a műfaj és a cél azonos tehát, legfeljebb a tematika bővült némileg, vagy a politika (az említett Nicolas Sarkozy) vagy az irodalom (Esterházy Péter) felé. Esszéket olvasunk továbbra is, a történelem, a társaslélektan, a személyiségrajz látásmódjának elemei járják át a darabokat, a közös nevező mindig a football, de mégis egyedi, e játék póre valóság-

gán túlmutató gondolatkísérleteknek vagyunk a tanúi. Némely fontos – benne már nagyon letisztult – gondolatot többször elmond a szerző, megesik, hogy szó szerint ismétli önmagát, például midőn a futball, az öltöző szerinte megkérdőjelezhetetlen belső hierarchiájáról beszél a 105. és a 123. oldalon, s a magyarországi polgárosodás sajátosságáról valló nézetével is rendre előáll, saját nemzedéke sorának tanulságait sem feledve el. Polgárosodás és annak hiánya, megtörtsége, következésképp egy kontraszelekción mechanizmusba szorult történelmi folyamat tapasztalata, ami már a Borsi-Kálmánékét megelőző – Puskás-féle – nemzedéket is megtépte rendesen, s így vagy úgy, de a labdarúgásunkat is kivégezte hosszabb távon. Ezek a könyv legfontosabb gondolati cölöpjei, így aztán úgy olvashatunk a futballról, hogy annál lényegesen többről olvasunk.

Például: itt az Albert-Varga-viszony értelmezése nem a szurkolót kizárólagosan foglalkoztató „ki volt a jobb”, avagy „kinek volt igaza” kezdetű együgyű vita dimenziójában mozog. (Ismerek rendkívül művelt, hajlott korú, a Fradi históriájáról „mindent tudó”, de az érzelmei fogságában élő drukkert, aki Varga Zoltánra csak megvetéssel tud gondolni a távozása miatt, a „lelépés” konkrét körülményeiről mit sem tudva persze.) Borsi-Kálmán két egymással törvényszerűen szemben álló alkat és szerep ütközéséről, valójában a Kádár-kori hatvanas évek furfangosan összetett, lehetőségeket nyújtó, ugyanakkor hazug és velejéig romlott érdekviszonyairól beszél, ami labdarúgásunkat is átjárta, és lassan meg is rohasztotta persze. A „konzolidáció mindent egyneműsítő, az értékeket összemosó, a szürkéséget, a politikai állhatatosságot előtérbe helyező, megalkuvásra, álságosságra, önbecsapásra építő polipszerű viszonyról”, amiben, ha a játékszabályokat tudomásul vette, egészen jól ellehetett az ember. Albert – mondja a szerző – e rendszer sikeres idolya, kifejezője volt valamiképp, Varga meg

az antiidolya, az ösztönös – nem direkt politikai! – ellenzéke, lázadója, noha a pályán káprázatosan tudtak – néha! – együtt játszani, ám e hazug létállapotba mindketten belerokkantak törvényszerűen: „Varga önkéntes emigrációjában, Albert idehaza, időnap előtt.” A széjjelmaszatolódott társadalmi állapotok rendkívül pontos analíziséről van szó tehát a futball bázisán. Más lett volna-e labdarúgásunk útja, ha e két istenáldotta, Puskáséhoz fogható képességű zseni „megérti egymást”, nem tudom, de a szerző gondolatmenetéhez hozzátennék valamit. Akkor, a hatvan-hetvenes évek fordulójára – a szervezeti, orvosi és médiaviszonyok radikalizálódásával – egy sport- és futballtörténeti forradalom is végbement, amire a honi „szakma” épp az elemzett, a középszert preferáló, az értéket mállasztó társadalmi viszonyokból következően képtelen lett érdemben reagálni már. Láthatja akárki, hogy a hetvenes évek – mondjuk totális – futballja más volt már, mint a hatvanasoké, s lemaradásunk is – ami valóban 54 táján kezdődött a „mélyben” – ettől kezdve lett látványosabbá. Állítom – bár bizonyítani nem lehet –, ez már nem Albert „világa” volt, ha nem sérül meg 69-ben, akkor sem, s ha – mondjuk – tíz évvel később születik, sosem lett volna aranylabdás játékosá ő.

Minderről több esszé meg egy interjú beszél úgy, hogy Puskás – a felülmúlhatatlan magyar modell a szimbolikus térben! – példája mint viszonyítási pont mindig jelenvaló, s nemcsak a magyar labdarúgás hanyatlástörténetének kezdetére, de mentális, morális, társadalmi, lélektani s – nem éppen vigasztaló – történelmi utunkra is rámutat a könyv. A *Nemzetépítés és nemzettudat a futball tükrében – A magyar, a francia és a román példák* című terjedelmes esszé(vázlat) e koncepció részletesebben kibontott társadalomtörténeti summájaként is olvasható. Nemcsak francia és román ismereteit mozgósítja itt a szerző, de a francia típusú polgárosodás és nemzetté válás kényszeres követésének

társégbeli lehetetlenségéről, torzulásairól – például a magyar és a román nemzetfejlődés, a megértést máig akadályozó eltérő idősíkjairól – is számot ad, aminek futballhistoriai következményei, kísérőjelenségei szintén tetten érhetők.

Megvallom, az Esterházy Péterrel való (futball)kapcsolat emlékeit a jegyzetekkel együtt hatvan oldalon át boncolgató – amúgy élvezetes és tanulságos – írás (*Emlékek és reflexiók E. P. „Mesterről”*) számomra „kilóg” kissé a könyvből, mégis jó, hogy benne van, a történeti koncepció lényegére nézvést mindenképpen az. Fegyelmezett munka ez is, nagy – a hetvenes-nyolcvanas évek ifjú értelmiségszociológiai természetét is felvillantó – emléktárat, az író művének alapos ismeretére építő anyagot mozgat, ám a „végkövetkeztetés” túlzónak (?), sarkosnak (?) vagy csak nagyon „célirányosnak” tetszik nekem. „Ő volt, gr. galántai és fraknoi Esterházy Péter, a polgárosodott arisztokrata (nemes) prototípusa, a torzóban maradt reformkori vétetésű magyar polgári átalakulás (»polgárosodás«) etalonja és ikonja – az »emberarcú szocializmus« korszakában” – írja Borsi-Kálmán Béla könyve végén, a rezignáció hangján csendülő utolsó sorok előtt közvetlenül. Esterházy Péter – itt és így – Puskás Ferenc mellé kerül ama panteonban tehát, „máshogy” ugyan, de bizonyos modellé lesz, akinek példáján történelmi sorsunk is mérlegre tehető. Legyen, mondom én, a szerző véleményét elfogadom, ám a nemrég elhunyt – ha élne, ez az írás nem készül el, ebben biztos vagyok, ahogy a 2008-as könyv sem Puskás halála nélkül! – írónak sem a művét, sem a pályáját nem látom ennyire „probléma-mentesnek”. Hogy a posztmodernnek nevezett magyar próza legjelentősebb nyelvi tehetséggel megáldott mestere ő, elismerem, de életműve egészéből mindig – már a *Termelési regény* idején is! – hiányzott nekem „valami”. Az irodalom ne csak nyelvi bravúrok sorozata – szöveg, ahogy manapság hajtogatják papagáj módra –, de életérdekű *téttel* bíró nélkülözhetetlen

adomány legyen nekünk, ilyesmit szoktam mondogatni. S – lám csak! – az erdélyi Szilágyi István Esterházyról mondott szavait olvashatom itt, a 201. lapon: „hihetetlen sok van a kezében, Kosztolányi óta senki sem tudott ilyen virtuóz módon bánni a magyar nyelvvel, de ajánlatos volna valamilyen »fajsúlyosabb« témát választania”. Igen, ilyesmiről lenne szó talán! Esterházy mintha a magyar irodalmon végighúzódo tragikum szálát nem lett volna képes a hálójába vonni paradox módon (mert élményanyaga lett volna hozzá bőven!), így a létező szocializmust is neveltségessé tenni tudta csupán, jellemző, hogy „rajongói” – mert neki rajongói voltak-vannak, ahogy „sztáréknál” szokás! – szolgálatkészen hahotáztak többnyire, ha fölolvastott. Nem ismertem közléről, lehet, valóban „átlátott” a szemben ülő emberen, de összetéveszthetetlen autoritássá lenni – pláne ahogy Puskás azzá lett a maga terében – aligha tudott. Nem lett „független értelmiségivé”, a „két tábor” közt (politikailag is!) egyértelműen választott, ez tudható, példájával a valóban átkos, százados megosztottságot – lásd a hosszú, remek Gyurgyák János idézetet – föloldani nem lehet. Vélem, „túlérzékeny”, gyanakvó, a sikert, az elismerést igen szomjazó ember lehetett egész életében, „rátartí” is talán, még a játék közben szórt „mámorosan gúnyos”, számomra sosem rokonszenves poénjai – deszkázd be kishaver (ha „kötényt” adott), vigyázz, leviszi a séródat (ha „esernyőt”) – is erről vallanak nekem.

Mert a futballban – akár játékos, akár drukker az illető – nem lehet hazudni, ebben biztos vagyok. Ki hogy játszik, szurkol, hogy „viselkedik” közben, alkatára, jellemére, személyisége mélyrétegére vall egyértelműen. Meg az érzéseire, reményeire, vágyaira is. A labdarúgásról, e varázsos „nagy történetről” beszélve ez mindennél nyilvánvalóbb. Tudjuk, a „mi lett volna, ha” kérdését a történész, ha ad magára, megveti, ám a futball szerelmese sosem szabadulhat tőle. Mit tegyek, az

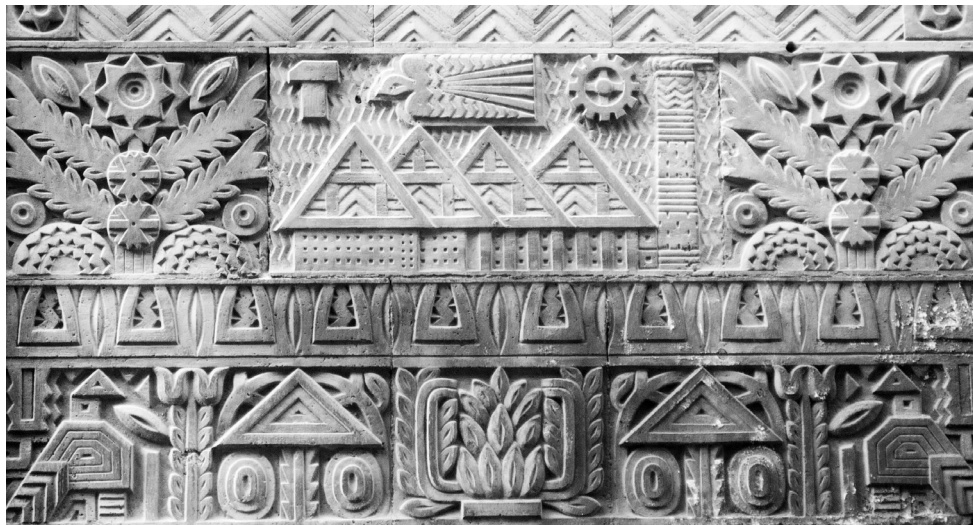
1954-es világbajnoki döntőt én is újrját-szatnám szívesen – az Uruguay elleni csatársorral persze! – noha tudom, hogy nem lehet. Figyeljünk: soha annyi tüzes nekibuzdulás, magabiztos kijelentés nincs a befejezett múlt egy-egy képzeletbeli „alternatívájára” vonatkozóan, mint amikor a futballról beszélgetünk. Borsi-Kálmán Béla se mentes ettől, hisz ha imádott játékról szól, sajtó emlékeiről, továbbúnt reményeiről is beszél. Puskás „kivagyí” beszólása Liebrichnek a 8:3-as magyar–NSZK meccsen a világbajnoki címbe került, mondja az 50. lapon – leírta máskor is! –, meg azt is kilencven oldallal odébb, hogy Zinedine Zidane Materazzi mellkasán landoló bólintásának az újabb francia diadal lett az ára 2006 nyarán. Mit mondhatnék erre? Lehet, de biztos ez? Ha Zidane – aki „felemás” tudata vagy a frusztrációja diktálta ösztönnek engedelmeskedve cselekedett, ahogy Puskás is annak idején – nem állíttatja ki magát, biztos, hogy a hátra levő tíz percben gólt szereznek a franciák? Vagy, hogy a tizenegyespárbajt megnyerik? Zidane nyilván rúgott volna

büntetőt – berúgja? –, de biztos, hogy a hibázó Trezeguet helyett? Ki tudja? Nincs kegyelem, reményeink előhívta magabiztos állításaink bizonyíthatatlanok, mert a múltnak ez a szelete sem játszható újra.

Csak egy dolog bizonyos: ami történt, megtörtént, s ahogy ismerhetjük, úgy esett meg az. Ott 1954-ben mi veszítettünk, emitt a franciák. Ők javíthattak tizenkét év után, mi – úgy tűnik – várhatunk az újabb alkalomra ítéletnapig. S hogy ennek okai a magyar társadalom alakulástörténetében is keresendők, ebben biztosak lehetünk, miként abban is, hogy Borsi-Kálmán Bélánál remekebb kalauzt keresni a megéréshez e tárgyban teljesen fölösleges.

Aztán meg: a futball az a „nagy történet” amiről a beszéd sosem lehet befejezett, s meglehet – ez meg az én mániám! –, nem a teljes egyetértés, hanem épp a beszéd végtelen ideig való folytathatósága teremthet közösséget köztünk ama másik „szimbolikus térben”, amit már csak a rólunk, a históriánkról s benne e játékról való szócsere jelenthet nekünk, a látványos történelmi és futbalsiker hite nélkül is akár.

N. Pál József

N. PÁL JÓZSEF (1957) irodalomtörténész, az ELTE oktatója.